

12.Holley E. Hansen. National Identity: Civic, Ethnic, Hybrid, and Atomised Individuals // Europe-Asia Studies. – Vol. 61. – Issue 1, January 2009.

УДК 316.3

К. О. Чернова

ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

ETHNIC DIMENSION OF MODERN GLOBALIZATION PROCESSES

Стаття присвячена з'ясуванню етнічного аспекту сучасних глобалізаційних процесів та їх науковому обґрунтуванню.

Ключові слова: *етнічність, транснаціональний простір, глобалізація.*

The Article is devoted to clarifying the ethnic aspect of modern globalization processes and their scientific substantiation.

Key words: *ethnicity, transnational space, globalization.*

Наприкінці ХХ століття в соціологічному лексиконі з'явився термін «глобалізація», який нині використовується для позначення процесів і явищ планетарного масштабу. Пошук теоретичних напрямів в розумінні явища етнічності в даному випадку буде пов'язаний з глобалізаційними процесами, які створили можливості для самовизначення етнічних спільнот на геополітичному рівні як транснаціональних спільнот. Варто, передусім, з'ясувати значення поняття «глобалізація». Найбільш вдалим, на наш погляд, є визначення, яке дає професор політичних наук Лондонської школи економіки Д.Хелд: у праці «Глобальні трансформації: Політика, економіка і культура», а саме - глобалізацію він пропонує визначати як процес (чи низку процесів), який є втіленням трансформації просторової організації соціальних відносин і трансакцій, що визначаються у термінах екстенсивності, інтенсивності, швидкості і впливу, і який генерує трансконтинентальні та міжрегіональні потоки й мережі активності, взаємодії та влади [1, 2-12].

«Процеси глобалізації, - як зазначає Е.Гіденс, - виступають найважливішими соціальними змінами, які нині відбуваються. Соціологічний аналіз, який сьогодні обмежується дослідженням окремих суспільств, стає все більш архаїчним» [2, 87]. Погоджуючись в цілому з такою тезою, яка вказує на подальші трансформаційні процеси

пізнавальних функцій соціології, вважаємо за доцільне відзначити деяку помилковість розгляду соціологічної парадигми постмодерну як своєрідної реакції на процеси формування постіндустріального суспільства.

Сучасна теорія глобалізації в рамках основних проблем сьогодення акцентує увагу на співвідношенні загальнолюдського та національного в культурі, тобто мова йде про формування інтеграційних процесів з метою утворення єдиної світової культури. На думку соціологів, саме глобалізаційні процеси виступають рушійною силою всіх соціальних змін в суспільствах і можуть включати як ідеї гомогенізації світу, так і ідеї плюралізму [3, 65-66]. Розгляд глобалізації як явища гібридизації полягає в тому, що гібридизація передбачає виникнення нових, змішаних форм кооперації і виступає «чинником реорганізації соціальних просторів». Виходячи з даного положення, термін «гібридизація» означає «шляхи, через які форми виокремлюються від існуючих практик і рекомбінуються з новими формами в нових практиках». Внаслідок такої діяльності можуть виникати нові форми організацій: транснаціональні, макрорегіональні, мікрорегіональні, локальні тощо. На думку деяких дослідників, це не поява нових соціальних організацій, а формування неформальних просторів всередині них, таких як: іммігранти, біженці і т.д., які водночас виступають «джерелом соціального оновлення» [4, 30].

Останнім часом спостерігаються принципово нові явища, які неможливо осмислити через загальноприйняті категорії. І одне з таких явищ – це формування транснаціональних спільнот. Перш за все вважаємо доцільним визначитися з поняттям “транснаціональний простір”. Концептуальні дослідження етнічної проблематики, закономірності й особливості виникнення та розвитку специфічних соціумів (етнічних спільнот), структурні зв’язки в рамках цих соціумів досліджувалися у працях українських вчених: В. Євтуха, В. Трощинського, М. Шульги та ін. Феномен транснаціональних спільнот нині активно розробляють і російські дослідники академічної школи. Серед численних публікацій, в яких проблема формування і функціонування таких спільнот аналізується з точки зору сучасних реалій, слід виокремити праці М. Аствацатурової, М. Дедюліної, Л. Дробіжевої, В. Дятлова, Т. Іларіонової, З. Левіна, А. Мілітарьова, Т. Полоскової, В. Попкова, В. Тішкова, Ж. Тощенка та ін.

В останні роки феномену транснаціональних спільнот приділяє увагу багато вчених. Це закономірно: в епоху глобалізації з її інтенсивними міграціями і активізацією культурно-інформаційного обміну “поверх політичних кордонів”, ми все чіткіше усвідомлюємо, що “нація-держава” виступає застарілим поняттям, анахронізмом, що ідея стійкості культур – ілюзія, а формування культурно однорідних спільнот дуже утруднене завдання, не кажучи про те, що це навряд чи потрібно” [5, 138]. Дійсно, багато-хто з мігрантів, тривалий час перебуваючи в країні проживання, зберігають сім’ю, житло, професійні та особисті контакти як з країною походження, так і з країною поселення. Інтенсивність таких відносин з обома країнами є досить високою саме завдяки сучасним засобам пересування та масової комунікації. По суті, це зробило можливим проживання відразу у двох культурах, сприяє глобалізації таких етнічних анклавів і висуненню на перший план єдиних соціально-етнічних утворень, які в спеціальній літературі отримали назву транснаціональних (трансдержавних) просторів [6, 43].

“Під транснаціональними просторами треба розуміти практично всі форми відносин і взаємодій, які існують тривалий час і в які включено значну кількість мігрантів, у той час як діаспора виступає лише як одна із форм транснаціональних спільнот” [6, 48]. Як зазначає В. Тішков, існують великі категорії людських коаліцій, для яких такі поняття, як дім, сім’я, батьківщина, носять кількісний характер. Ці особи поступово формують єдину спільноту “завдяки постійній циркуляції людей, грошей, товарів та інформації”, внаслідок чого таку категорію громадянських коаліцій і форм історичних зв’язків можна назвати “транснаціональними спільнотами” [7, 60].

Спробу концептуалізації явища транснаціональних спільнот здійснив Т. Фаїст. Він зазначає, що в ході сучасних процесів глобалізації виникають умови, за яких відбувається тісна взаємодія різних груп, організацій, спільнот людей між кількома державами. До таких груп належать бінаціональні трудові колективи, мігранти та міграційні спільноти, біженці. На думку Т. Фаїста, існування транснаціональних соціальних просторів обумовлено тим, що міграційні та рееміграційні процеси є і не можуть бути відміненими; переміщені особи досить тривалий час зберігають зв’язки з країною походження; важливі сфери діяльності різних етнічних груп перебувають під контролем держав.

Формування транснаціональних соціальних просторів проходить у своєму розвитку два етапи. На першому етапі, як зазначає Т. Фаїст, внаслідок інтернаціональної міграції формуються міграційні спільноти, котрі є «вихідним матеріалом» для виникнення майбутніх етнічних спільнот. Другий етап розвитку транснаціональних соціальних просторів характеризується тим, що міграційні спільноти поступово налагоджують своє організаційне життя, внаслідок чого виникають різні бізнесові та ділові структури між країнами поселення та виходу [6, 48].

Транснаціональний простір є складовою «соціального простору». Найбільш чітку дефініцію цього поняття розробив П.Сорокін, аналізуючи народонаселення у всесвітніх масштабах [8, 298-300]. Зокрема, П.Сорокін виокреслив основні чинники соціального простору, серед яких виділяються: ставлення особи до тих чи інших груп; відношення цих груп між собою; ставлення однієї спільноти до іншої. П.Сорокін також виділив горизонтальний та вертикальний параметри соціального простору, які виступають як соціальна мобільність.

У фокусі уваги переважної більшості дослідників постійно залишаються питання формування транснаціональних просторів через ланцюг міграційних переміщень. До цих світових міграційних процесів останніми роками масово долучилися й українські громадяни. Виходячи із вищезазначеної концепції, вважаємо за доцільне більш детально проаналізувати процес формування транснаціональних соціальних просторів на прикладі переміщених осіб.

Високий рівень міграцій, біженців, космополітів, нелегальних мігрантів призвів до виникнення нових спільнот або за Р.Коеном «нових діаспор», транснаціональна ідентичність яких формується електронними засобами масової інформації. Так виникає нова культурна індустрія, яка моделює ностальгічний образ батьківщини, який має мало спільного з реальністю, проте ефективно конструює почуття природної етнічної спорідненості [4, 30]. Аналізуючи взаємозв'язок глобалізації і діаспоризації, Р.Коен пише, що вони «поруч, але це – незалежні процеси». Проте, як зазначає російська дослідниця М.Дедюліна, чи дійсно ці процеси є незалежними, якщо саме глобалізація підсилила практичну, економічну і ефективну роль діаспор, які виявили себе в ролі вищої адаптивної форми соціальної організації [4, 30]. Така ситуація може бути роз'яснена тим, що з часом етнічні організації втрачають первісне

значення в процесі адаптації, а також тим, що багато іммігрантів, бажаючи якнайшвидше інтегруватися в нове інонаціональне оточення, не встановлюють контактів не лише з відповідними етнічними організаціями, але із співвітчизниками взагалі. Так, проведене американськими етносоціологами дослідження вибору іммігрантами контактних ситуацій та інтеграції зі своїм етнічним оточенням, з місцевою спільнотою (ядро домінуючої нації, етнічна більшість) з представниками інших (недомінуючих і неоднакового походження) груп виявило, що новоприбулі іммігранти, які шукали можливостей встановлення міжособових зв'язків із своїми співвітчизниками, поступово їх розривають і посилюють взаємодію з місцевим населенням» [9, 177]. Зазначимо, що для соціологічного аналізу досліджуваних явищ, соціологія виробила статистичні індекси щодо вивчення рівня міжгрупової асиміляції: інтенсивність нових хвиль імміграції, кількість взаємних шлюбів, мовні запозичення, спільна участь в процесах дозвілля тощо.

Вважаємо за доцільне більш детально розглянути термін «транснаціональний». Свого часу цей термін не уникнув критичних, але справедливих зауважень і коментарів, адже він, по суті, лише перейменовує давно відомі соціальні феномени. Хоч аргументам критики не можна відмовити у слушності, проте він залишається найбільш придатним для даного дослідження, адже він має дві переваги над більш традиційною лексикуою, яка склалася навколо слова «інтернаціональний-міжнародний» у дослідженнях мігрантів ХХІ століття. По-перше, термін «транснаціональний» краще відтворює сучасний досвід міграції, яка має більш динамічний і відкритий характер, ніж статичний. По-друге, «транснаціональний дискурс» у дослідженнях міграції передбачає, що географічне переміщення людей крізь міжнародні кордони стало вже «нормальним станом справ». Третя ознака сучасного міграційного досвіду пов'язана із співіснуванням емігрантських спільнот, що мають неоднакову відданість будь-якому конкретному місцю. І, на кінець, четверта ознака вказує на те, що колишні розуміння термінів «інтернаціональна міграція» й «імміграція» несвідомо артикулювали ієрархію, в якій мігранти рухалися «вгору» й «отримували вигоду» від своїх нових місць поселення. Натомість мігранти, які знаходяться в центрі даного дослідження, швидше за все, переміщуються «поміж» груп у горизонтальній мережі, аніж «вгору» ієрархії [10, 269-270]. Міграції, за якими слідує розпад або

відновлення транснаціональних спільнот, тісно пов'язані з формуванням і розвитком етнічних спільнот. Через масові рухи населення значимість ідентичності ставиться під сумнів або зовсім заперечується. Відбувається трансформація понять «батьківщина», «етнічність», «дім» через абстрактні концепти у явищі повсякденної реальності. Взаємодія між країною виходу, країною поселення і діаспорою інтерпретується різними дослідниками по-різному. Зростаючого впливу набувають концепції, що розглядають дані процеси в контексті глобалізації. Остання, на думку деяких вчених, прогнозує майбутні сценарії розвитку людства, характеризується поступовим зникненням кордонів і активізацією вільних потоків товарів, людей та ідей «в світі перетнутих економік, взаємодіючих систем цінностей і фрагментарних ідентичностей» [6, 10].

Якщо говорити про формування громадянської і культурної ідентичності в рамках тієї чи іншої держави, то етнічні спільноти відіграють ще одну суттєву роль – вони виступають транснаціональними передавачами і пропагандистами відповідних культур. Ця обставина була добре висвітлена в низці досліджень західних антропологів, які останнім часом приділяли особливу увагу культурним взаємодіям, а також транснаціоналізму в культурі. Але важливим є наступний момент: трансляція культури через спільноти відбувається в тому її вигляді, як вона існує перш за все в спільноті як її члени самі по собі уявляють цю місію (зміцнювати, розвивати або змінювати існуючі культурні системи і культурні політики) [11, 165].

Спільнота також може виступати як транскордонна мережа комунікацій. В широкому розумінні, подібна мережа – це різнобічні контакти і зв'язки, встановлені соціальними групами, політичними структурами та економічними інститутами поза державними кордонами [11, 167]. Зазначимо, що транскордонні мережі сьогодні ще не є ґрунтовно дослідженими. Це пов'язано здебільшого з тим, що основна увага наукових досліджень приділялась економічним зв'язкам. Так, зокрема, як зазначає Г.Шеффер, чимало праць присвячено діяльності транснаціональних корпорацій, є відповідні дослідження в деяких міжнародних організаціях, зокрема, Організації Об'єднаних Націй та підвідомчих їй структурах - Міжнародна організація торгівлі та ЮНЕСКО. Нині етнонаціональні діаспори дедалі більше досягли в створенні транскордонних зв'язків, які нагадують узгоджені і

функціонуючі політичні організми [12, 167]. На думку Г.Шеффера, особливої уваги потребують дослідження транскордонної мережі взаємозв'язків діаспори, які засновані на етнічній солідарності і допомагають підтримувати потрібні «ідентичності», виробляти характерні лояльності, контролювати політичні та економічні ресурси і здійснювати вплив на батьківщини та приймаючі суспільства, оскільки всі вони ще не увійшли в число досліджуваних пріоритетів [12, 168].

В підручниках по етносоціології зазначається, що колективна самосвідомість, сформувавшись в ході етогенезу, фактично виступає в подальшому не лише як важливий показник етнічної приналежності (відтісняючи в цьому відношенні навіть ознаку рідної мови), але і як сила, об'єднуюча членів етносу і протиставляючи їх в етнічному відношенні іншим етносам. До речі, саме наявність етнічної самосвідомості у тієї чи іншої людини та її вияв через участь в діяльності етнічних організацій, у підтриманні етнічної культури, традицій, звичаїв свідчать про можливість реалізації фундаментального права меншин, співвіднесення себе з тією чи іншою етнічністю. Зазначимо, що у формуванні, підтриманні та розвитку етнічної самосвідомості, як і в існуванні самого етносу, вирішальну роль відіграють діахронні інформаційні зв'язки. Саме ця особливість буття етносу відрізняє його від нації, для якої визначальними є синхронні, існуючі в одному й тому ж часовому просторі, зв'язки [13, 32]. На нашу думку, сучасні суспільства базуються на інформаційних зв'язках, діахронних і синхронних. В нашому випадку, саме синхронні інформаційні зв'язки, тобто ті, які відбуваються в одних й тих самих часових координатах соціуму, відіграють важливу роль у глобалізаційних процесах.

Звернемось до явища подвійної ідентичності, яке лежить в основі постійно зростаючої сфери організованої недержавної і неконтрольованої мережі взаємодії та обміну між різними групами людей, які утворюють стійкі зв'язки поза державними кордонами та інститутами [6, 49–50].

Постійні стосунки з країною походження не заважають адаптації новоприбулих мігрантів у приймаючих країнах. Більш того, ці відносини поєднують країни імміграції та еміграції і виступають дієвим стимулом для подальшого зміцнення транснаціональних соціальних просторів. Останні, у свою чергу, зберігають перспективи щодо отримання подвійного громадянства або можливості включення в транснаціональні

громадянські співтовариства. При цьому ключову роль в утворенні транснаціональних просторів відіграють етнічні мережі зв'язків, що виникають завдяки безперервним міграційним потокам [6, 43]. У будь-якому випадку транснаціональні спільноти завжди взаємодіють з державними утвореннями – країною виходу та країною проживання. Останнім часом схема такої взаємодії набула дещо іншого відтінку, а саме: оскільки раніше єдиною бажаною стратегією була успішна інтеграція в другому або в третьому поколінні, то нині ситуація набуває чітких рис мультикультурної моделі.

Отже, серед різних типів міграційних переміщень найбільш поширеним виступає трудова міграція. Зазначимо, що трудові міграції в їх сучасному вигляді, а також в передбачуваному майбутньому, можуть стати важливим механізмом формування спільнот в системі транснаціональних просторів через ланцюг міграційних переміщень. В цілому ж, аналіз етнічного аспекту сучасних глобалізаційних процесів свідчить про ускладнення ідентифікаційних практик в умовах глобалізації.

Література

1. Хелд Д. и др. Глобальные трансформации: Политика, экономика и культура. – Пер. с англ. В.В.Сапова и др. – Москва: 2004.
2. Гіденс Е. Соціологія. – Київ: Основи, 1999.
3. Федотова Н.Н. Возможна ли мировая культура? // Философские науки. – 2000. – № 4.
4. Дедюлина М. Диаспора и глобализация // Человек и общество: на рубеже тысячелетий. – Воронеж: Изд-во международной пед. академии, 2001. – Выпуск 9-10.
5. Сафран У. Сравнительный анализ диаспор. Размышления о книге Р.Козна «Мировые диаспоры» // «Диаспоры». – 2004. – № 4.
6. Попков В.Д. Феномен этнических диаспор. – Москва: ИС РАН, 2003.
7. Тишков В. Исторический феномен диаспоры // Этнографическое обозрение. – 2000. – № 2.
8. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. – Москва: Наука, 1992.
9. Евтух В.Б. Иммигранты в инациональной среде: проблемы адаптации // Миграция и мигранты в мире капитала: исторические судьбы и современное положение. – Київ: Наукова думка, 1990.
10. Рубл Б. Капітал розмаїтості. Транснаціональні мігранти в Монреалі, Вашингтоні та Києві. – Київ: Вид-во Часопис «Критика», 2001.

11. Тишков В. Увлечение диаспорой (о политических смыслах диаспорального дискурса) // Диаспоры. – 2003. – № 2.
12. Шеффер Г. Диаспоры в мировой политике // Диаспоры. – 2003. – № 1.
13. Євтух В.Б. Етносоціологія: терміни та поняття: [навч. посібн.] – Київ: Вид-во УАННП «Фенікс», 2003.

УДК 316.344.8

С. В. Волк

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ**

**SOME ASPECTS OF IDENTITY TRANSFORMATION IN UKRAINE AND
BELARUS**

У статті йдеться про деякі особливості змін у самоідентифікації населення України та Білорусі. Автор зупиняється на розгляді національної, регіональної та європейської самоідентифікації. Розглядаючи дані декількох досліджень, перевіряється низка поставлених гіпотез.

***Ключові слова:** самоідентифікація, національна ідентичність, національне самовизначення.*

The article presents some features of changes in citizens selfidentity of Ukraine and Belarus. An author focuses on national, regional and European selfidentities. A few hypothesis was tested, by the data of several researches.

***Key words:** selfidentities, national identity, national self-determination.*

У даній роботі спробуємо проаналізувати *особливості змін деяких аспектів самоідентифікації населення України та Білорусі*, виходячи з тієї позиції, що самоідентифікація, у нашому розумінні, виступає як прояв певних міркувань населення щодо своєї приналежності до тієї чи іншої групи, сприйняття себе, як носія певного маркера.

Чому ми звернули увагу саме на деякі аспекти самоідентифікації? Самоідентифікація населення, віднесення себе до певної етнічної групи, виникнення стійкої національної чи то групової ідентичності – це основа можливості самовизначення нації взагалі, адже народ, котрий не усвідомлює своєї єдності – не може прямувати шляхом самореалізації та самовизначення.